

Moja ubeđenja

Emir Kusturica

www.pravoslovo.net

Ovaj tekst je ispovest Emira Kusturice. On govori o svom životu i mladosti, intimno vezanim za bivšu Jugoslaviju. Duboko me je dirnuo i mislim da dobro osvetljava put i vokaciju ovog građanina sveta kakav je Emir. Važan je da bi se bolje razumela rana ovog neobičnog čoveka. Ovde ga objavljujemo u celosti.

Ljudi misle da se samo jednom rađaju. U stvari, ljudi se rađaju više puta. Rađaju se svaki put kad radost trijumfuje nad tugom i nad patnjom, od koje se čovjek neprestano brani, i na koju bez prestanka nasrće, prije nego što će u nju pasti privučen snagom duha, da se od nje još jednom odbrani. I onda, u bljesku tog trenutka sreće, jedino osjećanje koje priznajem je da se čovjek ponovo rađa.

Ja sam tako rođen više puta i sigurno da se jedno moje rođenje dogodilo u Kanu. Moj život nije život nekog velikog mučenika, ali ni moje djetinjstvo, ni godine moje mladosti, nisu prošle bez ožiljaka, trauma. Nisam mogao da odrastem a da moja duša ne bude istetovirana različitim patnjama. Sam Bog me je stavio na prokleta mjesto i, više ili manje, dovoljno udaljeno i od Zapada i od Orijenta, da bi zaborav lako mogao da zatrpa naše patnje, naše sreće i naše tuge.

Prvi put sam rođen, tamo gdje su razne armije prošle tokom vijekova u njihovom osvajačkom marsu.

Zemlja na kojoj sam prvi put vidio svjetlo i gdje sam shvatio da čak i dok vrapci ujutro pjevaju nisu srećni, već prije zastrašeni tim svjetlom, jeste zemlja bogohuljenja, protesta, neobuzdanih ljubavi i mržnje smeštene na visoke planine gdje raste divlje cvijeće.

Rođen sam u zemlji nade, smijeha i radosti koji su jači nego bilo gdje drugdje. Ima li zemlje na svijetu koja bi bolje od Francuske mogla da razumije divlje cvijeće koje raste u Bosni? Siguran sam da nema.

Roman Miloša Crnjanskog "Dnevnik o Čarnojeviću" počinje ovako: "Jesen i život bez smisla". Čitam i mislim na svoju domovinu. I kao uvijek kad želim da pomognem Jugoslaviji, ili napravim grešku, ili me ispuni neizmjereno osjećanje nemoći. Onda se dugo pitam, pokušavam naći odgovor na pitanje: kako sam tako bespomoćan prema nečemu što toliko volim? Odgovor nikada ne dolazi, samo košmarne misli, a tajna moje zemlje ostaje tajna koja me iznova ispunjava turobnim

osjećanjem.

Sigurno je da moje greške u procjenama tamošnjeg stanja ludila, rasturanja, svakog odsustva pameti, počiva na zabludama i uvjerenjima stečenim u kući gdje je brižljivo gajen kult Jugoslavije. Sve do smrti Josipa Broza Tita i kraha monarho-boljševičke tvorevine (na Zapadu poznate kao najliberalnije komunističke zemlje), moj odnos prema Jugoslaviji bio je iracionalan, instinktivan. Moji problemi sa komunističkim režimom su počeli sa laganom agonijom boljševičkog monarha. Tada sam, uz užasne muke, napravio svoj prvi film i samo zahvaljujući "Zlatnom lavu" u Veneciji, a možda i činjenici da Tita nije bilo među živima, (on je za svog života pregledavao jugoslovenske filmove i one koji mu nisu odgovarali zabranjivao) moj prvi film *Sjećaš li se Doli Bel?* nije bio zabranjen i bunkerisan. Ja sam tada mislio, a mislim i danas, da domovina i patriotizam nisu nacija, nego moje dvorište ispred jednoiposobnog stana, gdje sam živio sa majkom i ocem, da je domovina moje dvorište i moji drugovi kojima sam znao samo nadimke i sa kojima sam dijelio sličice članova Jugoslovenske reprezentacije. Ne samo one slavne fudbalske koja je tukla Ruse i uz čija imena je raslo moje srce, nego svake reprezentacije koja je nosila ime moje domovine. Ja sam tada mislio, a mislim i danas, da je moja domovina miris bagrema koji se vidio sa prozora našeg stana, za koji je moja majka vezivala štrik i sušila veš, ja sam mislio da je to moja domovina, a ne komunizam i država. Ja tako mislim i danas. Moj otac me je učio da taj bagrem ne može niko polomiti, jer svuda oko mene su moja braća i da niko ne može doći i posjeći moj bagrem.

Ja sam tada mislio, kao dječak, da su svi u mojoj zemlji plakali od radosti kada smo u fudbalu tukli Švabe (iako je to bilo vrlo rijetko), mislio sam da su svi bili srećni kao ja kada se zastava moje male zemlje našla na vrhu olimpijskog jarbola. Danas, poslije toliko godina, jasno mi je, sasvim, da je bagrem ispod mog jednoiposobnog stana bio uvijek tako daleko od Slovenca i da on nikada nije osjećao ništa niti prema meni, niti prema mom bagremu. Jasno mi je i to da sam bio daleko od Zagreba baš kako je to vidio bivši komunistički vođa Stipe Šušvar kada je nazvao moju Bosnu Katangom, dok je iz komunističkog centra Zagreba prijavljivao Moskvi kako je Beograd postao previše liberalan, a sad se krije u tom istom Beogradu. Osjećao sam tada da je vjetar koji najavljuje maglovite sarajevske zime i njiše krošnjju bagrema (ispred malog stana u kojem smo živjeli moja majka, otac i ja) isti onaj vjetar koji njiše slovenačka stabla. Sada mi je jasno da Slovenac nije prema meni osjećao ništa, a ja prema njemu jesam. Otac me je učio da ako bude trebalo moja žrtva će biti poklonjena Slovencu, a Slovenac je mene gledao u Kanu 1985, kada sam pobijedio sa *Ocem na službenom putu*, kao neko svemirsko biće koje je usred najkulturnije nacije na svijetu dobilo veliku nagradu. I mrzio me. Neizmjereno. Mislio je, kako je to moguće, mali primitivni dječak, iz primitivne Bosne, odnosi glavnu nagradu na najvećem svjetskom filmskom festivalu, a mi Ljubljančani, spomenuti čak i u Hitlerovom "Majn Kampfu" kao sredina koja je razvijala svoju jaku autentičnu nacionalnu kulturu, ne možemo se dočepati glavnog programa? Kao dječak, ja nisam znao mnoge stvari. Ali sada znam. Slovenac je uvijek sanjao svoj slovenački san, san austrijskog konjušara, koga su iz bečkih govana vadili naši pradjedovi boreći se u Prvom svjetskom ratu. Taj Slovenac je uvijek bio dovoljno mali da su sredstva za ostvarivanje njegovih ciljeva, birana bez mnogo morala, da li

se to razvijalo u pravcu klerofašizma, o čemu je pisao Edvard Kocbek, ili je pucanje u leđa mladićima Jugoslovenske armije kojima je generalštab naredio da izađu na ulice bez municije. Slovincu je to uvek bilo svejedno. Čak iako je znao da je tek u Jugoslaviji njegovo najveće blago, njegov jezik, postao glavni predmet u školi tek kada su naši pradjedovi porazili Austriju u Prvom svjetskom ratu.

Ja sada znam šta misle oni u Hrvatskoj koji su zviždali mom drugu Mehmedu Baždareviću dok je nosio dres Jugoslovenske reprezentacije na utakmici sa Holandijom, pred svjetsko prvenstvo, i ne samo njemu, nego i mojoj himni. A ja, kada sam stajao u Hrvatskoj na Pulsom festivalu i slušao hrvatsku himnu, jedinu koja se svirala (u drugim republikama su bile zabranjene), ja sam je slušao i mislio da sam u svojoj domovini. A nisam bio. Kad je umro veliki monarh, počeo je talas nacionalizma. I

Malik, pod pogledom "Velikog brata" Tita. Dete pred svojom budućnošću.
Moreno de Bartoli u filmu *Otac na službenom putu*

Imao sam razumijevanje za svaki od jugoslovenskih nacionalizama. Šta je bolje moglo da se desi u zemlji represivnog režima, koje su to drugo gorivo mogli koristiti tamošnji političari, kada se znalo da su se rodili na zgarištu Titovog (Hrvat) političkog i Kardeljevog (Slovenac) ekonomskog režima. Imao sam razumijevanja za sve nacionalizme - srpski, hrvatski, slovenački, muslimanski... Vjerovatno je takvo mišljenje izazvano na brojnim putovanjima sa mojim filmovima kroz evropske zemlje gdje se uvijek osjećalo ono neizostavno zasićenje nacionalizmom bez kojeg, valjda, ljudi ne funkcionišu. Ja sam to razumijevao, iako nikad nisam, vjerovatno zbog paganskog odgoja u kući, osjećao naciju kao gorivo za moj krvotok. Nekako u to vrijeme počela je devalvacija moga uticaja na javno mnjenje i moga kredibiliteta sticanog

Upornim rušenjem komunista kroz intervjuje i javne nastupe nastale zahvaljujući uspjesima mojih filmova na Zapadu. Gdje sam to napravio grešku? Tada je u mojoj Bosni, u Hrvatskoj i Sloveniji svaki nacionalizam bio opravdan, a postojao je jedan kome nije bilo mjesta. Srpski. Shvativši da istorija počinje da okreće svoj točak unazad i da se manji jugoslovenski narodi skupljaju u svežanj (slučaj poznat iz Drugog rata kada su Hrvatska, Slovačka, Bugarska, o Ljubljani i Sloveniji i da ne govorim, postale marionetske države nacističke Njemačke) ja sam, u jednom intervjuu rekao kako kampanje koje vode slovenačke i hrvatske novine, te njihove televizije protiv srpskog lidera Slobodana Miloševića nisu fer i da je njegovo poređenje sa Musolinijem neukusno i netačno. Pozvao sam Hrvate i Slovence da ispituju blisku prošlost Jugoslavije koju su 45 godina vodili Josipi Broz (Hrvat) i Edvard Kardelj (Slovenac), te da ustanove da li se Slobodan Milošević pojavio u stabilnoj Jugoslaviji ili na njenim ruševinama? Ja sam tada znao da Srbi nisu samo djelimično participirali u tom procesu nego su proporcionalno svojoj veličini sami sebi navukli bruku i stid, i sam Bog zna da li će se ikad od te bruke oprati.

Od tada je na mene pala mržnja većeg dijela bosanskih Muslimana, te Hrvata i Slovenaca. Uz to su išle, naravno, besprijekorne distribucije laži. Ubrzo zatim došli su i prvi slobodni izbori u Jugoslaviji, a u Hrvatskoj se pojavio "HDZ", partija za

koju su oni najmirniji Hrvati mislili da je to ekstremna politička struja, ali jedina odgovarajuća politička stranka koja može parirati vještom i tvrdom Miloševiću. Odmah sam reagovao na tu iliziju i svi su se ponovo čudili, jer ja nisam Srbin, rekavši u jednom intervjuu da je hrvatski nacionalizam, istina blaži od ovog danas, iz 1971. i bez Miloševića tražio ono što se uz krv i razorno dejstvo rata pokušava realizovati danas. Tada je, međutim, bilo kasno da bilo šta kažem.

Danas se pitam, šta sam ja to mislio tada. Pitao sam se ko je to vodio Jugoslaviju posle Drugog rata, Srbin ili Hrvat? Ko je kreirao Jugoslaviju od koje sa gađenjem i prezirom odustaju Hrvati i Slovenci? Posleratnom Jugoslavijom vladao je Hrvat Josip Broz od majke Slovenke i oca Hrvata. Jugoslovenski ekonomski život i krah ustanovio je Slovenac Edvard Kardelj. Pitao sam se tada, dok su mojoj majci prijetili uništavanjem, a meni slali anonimna pisma, nije li prirodno da Srbi kao većinska nacija, koja čini gotovo pola Jugoslavije, ima pravo na vođu - kakav god on bio? Pitao sam se, iako se moj lični interes nikada nije poklapao sa srpskim nacionalizmom. Naprotiv, ja sam u vrijeme uspijeha filma *Otac na službenom putu* dobijao najružnije poruke od srbijanskih nacionalista sa uvrijedama i prijetnjama. Nazivali su me Balijom, Irancem, prijetili ponovnim obrezivanjem, itd... Šta sam ja tada radio? Pokušavao sam biti fer, jer objektivan u Jugoslaviji nije moguće biti. U čemu je onda tajna mržnje koju sam viđao na licima svojih sugrađana. Gdje sam to zabludio? Bilo mi je sasvim jasno, niti sam zabludio, niti je bilo tajne, sve nacije, izuzev srpske, proživljavaju bolesti 19. vijeka, vijeka u kome nisu doživljavale ono što je Srbija vojevanjem zajedno sa svojim evropskim saveznicima izborila u Balkanskim ratovima, Prvom i Drugom. Ali, pitao sam se, i danas se pitam, nije li ipak, postojao neki drugi put ka nezavisnosti, strpljenje u kojem ne bi bilo gađenja prema Srbima, meni kao paganu nikad prihvatljivo?

Jer ni tada, niti danas nema dileme da su Srbi upravo svojim ratovanjima, a ti su ratovi kako kažu sve knjige svijeta bili neizbježni i nisu ih počinjali Srbi, kako misle moji prijatelji muslimani, posebno ne Prvi, jer je pucanj u Sarajevu samo ubrzao prirodan proces raspadanja Austrougarske. Nisu li, dakle, Srbi činili uslugu manjim narodima u Jugoslaviji i posredno ili direktno doprinijeli očuvanju njihovih tradicija i učvršćivanju njihovih nacionalnih jezgara.

Kada je Hrvatska ušla u prvu Jugoslaviju (snažan pokret Dalmatinaca Supila i Trumbića), sumirajući prošlost sa osjećanjem poražene vojske koja je ratovala pod Austrougarskom, bilo je jasno da ovi Dalmatinci čine dobro hrvatskom narodu, očuvanju njihovog jezka, njihove kulture, povezujući ih sa onima koji su dijelili slast pobjede u Prvom svjetskom ratu sa ostalim saveznicima. Istini za volju, tada hrvatski narod nije pitan da li želi u Jugoslaviju, nikakav referendum nije postojao, ali je činjenica da ni tadašnji politički mehanizmi nisu mogli poduprijeti takav potez. Prema tome, Hrvatska je ušla u Kraljevinu Jugoslaviju bez prisile, a nekako u to vrijeme je prvi put u Hrvatskom narodnom kazalištu odigrana i prva pozorišna predstava na srpskohrvatskom jeziku. Na ruševinama Kraljevine Jugoslavije je izrasla nesrećna avantura hrvatske nezavisnosti. Ona je trajala od 1941 -1945 i njena najružnija strana jeste da je dovršavala krstaški rat na Balkanu. Davno zaboravljeni rat u zapadnoj civilizaciji. U tom periodu, poduprt Hitlerovom nacističkom Njemačkom, dovršavan je koncept čišćenja od pagana. Tako su, naime, hrvatski

katolici doživljavali Srbe na svojoj teritoriji. Bilo je dovoljno tada u Hrvatskoj biti Srbin, kao što je u Njemačkoj i u cjelom ratu bilo dovoljno biti Jevrejin, da bi čovjek izgubio glavu, bio zaklan, bačen u jamu... Stotine hiljada ljudi je uništeno. teritorija je očišćena od nekatoličkog živilja i u paradoksalnom, ali ipak krstaškom ratu, koga su još u dvanaestom vijeku započeli franjevački katolički redovi, nestalo je na stotine hiljada Srba uz redovno divljanje, ubijanje djece, novorođenčadi... Kako je bilo moguće da se jedan rat završio i da nacistička tvorevina nije ispaštala svoje grijehe, nije doživjela svoju nultu godinu, onu koja je Njemačku i Njemce donekle oprala od grijeha za koje su i te kako kažnjeni? Koncentracioni logor Jasenovac u Hrvatskoj srušen do temelja, duž zapadne Hercegovine su zabetonirane jame u kojima su ležale kosti hiljada i hiljada nedužnih ljudi. Da li je komunizam uspijevao da oduzme jednom narodu pravo na ekshumaciju njegovih mrtvih, a drugom dozvolio zaborav na vlastiti zločin? Izgleda da ta komunistička igra jeste bila "igra bez granica". Uvijek sam se pitao zbog čega je moj otac iz muslimanske porodice otišao u partizane? Pričao mi je jednom, u našem jednoiposobnom stanu, kada sam bio sasvim mali, da su on i njegova sestra, prateći svoj paganski refleks, otišli u šumu. Probudili su se jednog jutra i u maloj travničkoj mahali osvanulo je oko hiljadu poklanih Srba. Razvijao se, kako mi je pričao otac, politički patriotski duh, jer su muslimani u to vrijeme pripadali raznim vojskama i njihovo nacionalno jezgro nije bilo dovoljno snažno da se razvije u političku svijest, dakle, muslimani su bili i u različitim vojskama, među ustašama, u SS divizijama, ali i u partizanima. Uvijek u tenziji sa srpskim življem, i dio muslimana je instrumentalizovan od Pavelićeve nacističke NDH pa su pod njegovom zastavom klali hercegovačke Srbe, a onda je rojalistička vojska, četnička, posebno posle 1943. klala nedužne muslimane na Foči, dok su opet pod okriljem strašnog građanskog rata muslimani-ustaše klali Srbe po Romaniji i tu nije bilo kraja. Sve se vrtilo u krug i uvijek me podsjećalo na antički princip ispaštanja za grijehe otaca.

I još nešto mi je kazivao moj otac partizan, kao da je osjećao da će doći red i na nas: 1945 godine, Jugoslovenska narodna armija, kojoj su u junskom ratu 1991. godine Slovenci pucali u leđa, a svjetskim TV centrima slali izmontirana lažna bombardovanja, brojala je 800.000 vojnika. Koliko je bilo komunista - pitao sam, rekao mi je - ni 100.000.

Iako već pet godina živim na Zapadu, uvijek me je fascinirala količina laži koju je zapadna civilizacija u stanju da apsorbuje kada je u pitanju koketerija marionetskih slovenskih državica sa Zapadom. Kada na CNN gledam stotine hiljada Bugara kako sa uzdignuta dva prsta pozdravljaju američkog potpredsednika, ja znam da sto hiljada ljudi ove seljačke zemlje laže, a u mom stomaku izaziva povraćanje.

Kada gledam gospodina Mesića kako u američkom kongresu optužuje Jugoslovensku narodnu armiju da koristi bojne otrove, meni se od njegove laži povraća. Jer ja znam ono što ne zna američki kongresmen, ne zna ili neće da zna. Pitam se da li zapadna demokratija preko plaćanja može da apsorbuje gospodina Mesića kada se zna da njegova biografija, biografija njegove porodice, vodi u sumnjivu prošlost ustaško-kominternovskog konvertitstva. Meni to ne smeta u biografiji gospodina Mesića, ali nije li izvjesno da je politička stranka kojoj on pripada mahala istim zastavama u predizbornoj kampanji 1990. ispred srpskih noseva

u Hrvatskoj, pod kojima je taj narod klan u Drugom ratu. Nisu li gospodin Mesić i tamošnji demokrati ipak morali uzeti u obzir da su u Kninskoj krajini vršeni pogromi, klanja, nisu li oni gurnuli bosnaske Srbe u zagrljaj Miloševiću kada su prijetili, na predizbornim kampanjama da će se ista zastava pod kojom su klani vioriti na njihovim planinama i da će i Bosna pripasti Hrvatskoj. Da li su ti ljudi mislili da se uspavani srpski ratar budi na političku poruku sasvim drukčije od ljudi koji na Zapadu svake četiri godine biraju političare i slušaju razne tračeve i rafinirane političke podvale i već su navikli na njih. Kako je moguće da oni nisu računali, iako je Zapad u stanju da za novac apsorbuje laži, da se pod ustaškom ikonografijom ne može ponoviti ili zasnovati nova Nezavisna Hrvatska. Preračunali su se, mislili su da će Zapad lako progutati pilulu.

Preračunali su se, jer istorija ipak postoji, a za one na Zapadu koji ne znaju, ona kaže da su u kninskom regionu, Srbi koji su u početku tražili od Hrvatske autonomiju, tražili samo ono što su i pod Austrougarskom imali. Da li je moja Jugoslavija velika prazna kuća bez prozora i vrata u koju Slovenci i Hrvati ulaze i izlaze kada hoće? Nije. Kada sam tu malu zemlju nosio po svijetu u srcu, činilo mi se da je nikada neću izgubiti, a izgubio sam je. Uvijek me zanimalo da li je dovoljno bilo biti katolik i pridobiti povjerenje Zapada? Ja sam znao da nisam imao šanse jer sam u mom srcu nosio pagansku Jugoslaviju, buntovničku, malu, izbrazdanu ratnim ožiljcima, ali uvijek nekako dovoljno veliku da, dok su Česi, Poljaci, Slovaci, Bugari jeli ruska govna - mi smo jeli vlastita. Gdje se onda raspao, raspršio moj romantični san, Jugoslavija? Nisu samo Tito (Hrvat) i Kardelj (Slovenac) upravljali Jugoslavijom. Kada sam nedavno listao neku brošuru o ozdravljenju jugo-privrede, naišao sam na imponantne podatke koje francuskim čitaocima mogu donekle približiti sliku stvarnog stanja Jugoslavije i skinuti barem djelić laži koju su nove slovenačke i hrvatske političke partije raširile preko Njemačke i Austrije prema Zapadu o navodnom srbokomunizmu i srbožderstvu. Kako Srbi običajno shvataju život i uvijek ispoljavaju nemarnost prema tome, evo jednog podatka koji im ide u prilog. U ovom trenutku predsjednik države je Hrvat, predsjednik vlade je Hrvat, ministar inostranih poslova - isto Hrvat. Čak poslednja tri predsjednika vlade, uključujući i aktuelnog Antu Markovića, su Hrvati. Ko je onda uništio i razorio privredu moje male zemlje? Srbokomunisti? Hrvati? Slovenci ili pak svi zajedno? Ali kako vidimo, jugoslovenskom privredom su ipak vladali Hrvati, uglavnom. Dakle, uključujući i Antu Markovića koji je nas, grupu javnih i kulturnih radnika u Bosni, na prvim slobodnim izborima instrumentalizovao za svoju kukavičku političku igru, i zloupotrebio našu romantičnu viziju Jugoslavije. Bože, da je samo kao premijer, koji je započeo privrednu reformu, onemogućio švercovanje oružja, da li bi spriječio građanski rat? Je li i on nacionalista? Bojim se da to nije njegova sudbina.

Kako je Zapadna Evropa tako lako progutala lažnu pilulu o okupatorskoj vojsci i povjerovala njihovim lažima? Iako sam imao razumijevanja za slovenačku potrebu da se osamostale kao što, uostalom, imam razumijevanja za hrvatsku samostalnost, ali ja imam razumijevanja i za Srbe iz Hrvatske koji žele da ostanu u Jugoslaviji. Problem koji ne razumijem je srpska nemarnost i nekako preveliko običajno uvažavanje životnih pravila. Kod tog naroda postoji i bezgranična lakovjernost i hedonizam, skriveni u zavodljivim tajnama slatkog pravoslavlja. Kod njih se afektivno poimanje

Gore: otac, izgubljeni ratnik, hvata se za dva sina. Davor Dujmović, Predrag-Miki Manojlović, Moreno de Bartoli.
Dole: očekivanje rezultata utakmice SSSR-Jugoslavija. (Otac na službenom putu)

pravde i zakona najčešće poistovjećuju u prirodnu cjelinu, a ta osobina ih vodi u, kako jedan njihov historičar kaže, istom pravcu: nikada ne kasne u rat. Uvijek zapetljani u onu matematsku formu Dostojevskog koja kaže kako pravoslavni ne vjeruju da dva plus dva čine četiri, uspjevaju u oficijelnom životu - onaj dnevni zaboravljaju. Tako su u ovom vijeku tehnološke revolucije zaboravili da se svijetu moraju obraćati, bez obzira na činjenicu da je njihova moralna i historijska prednost nad Slovencima i Hrvatima očigledna. Misleći o tom istočnom dijelu Jugoslavije, upitao sam se, na kojim se to temeljima bazira nova demokratija u Sloveniji i došao do poražavajućih podataka. Najmonstruozniji komunistički zločini, poznati kao "dahauski proces!" desili su se baš tamo. Preživjeli povratnici iz Dahaua

proglašavani su izdajnicima i bez pravog sudskog procesa osuđivani na smrt ili slani u nove, komunističke koncentracione logore, a njih su, opet, smislili - Slovenci. Tema mi je bliska, a njome sam se i bavio u filmu *Otac na službenom putu*. Dakle, priča o političkim partijama u Sloveniji i Hrvatskoj počiva, očigledno, na velikim obećanjima iz njima bratske Njemačke i Austrije. A njihovo poigravanje sa Jugoslavijom moralo je krvavo da završi. Sada se pitam kako ćemo praviti novu Jugoslaviju jer, kako reče moj prijatelj, i mi Jugosloveni ćemo tražiti republiku, ali ulaznice u nju ovaj put biće veoma skupe. Tako često se u posljednje vrijeme sjećam Crnjanskog. Jedan stih mi neprestano navire u pamćenje, iako ne cjelovito: "Onda iz nekog dvorišta dotrči neko promrzlo dete i zagrlj me". Ovi stihovi mi tutnje u ušima dok gledam djecu i srpsku i hrvatsku kako stisnuti između majki, baba i djedova bježe niz Savu i uz Savu. Suze mi ne naviru samo tada, nego i svaki put kada na televiziji vidim ljude skrivene u skloništima čija užasna lica pokazuju strahote rata. Da li je, ipak, ključ za razumijevanje jugoslovenske krize nepostojanje srednje klase. U Kraljevini Jugoslaviji, seljačkoj i polufeudalnoj, u kojoj je dotrajavala Otomanska imperija, nije bilo srednje klase, a ni u Titovoj Jugoslaviji je nije bilo. Pitam se da li bi danas bilo srpsko-hrvatskog sukoba da je ta klasa postojala i kod jednih i kod drugih. Da su se ti ljudi identifikovali sa praktičnim, pa tek onda sa nacionalnim i religioznim emocijama, siguran sam da rata ne bi bilo. Isto kao što sam bio siguran, kada sam pomagao u političkoj izbornoj kampanji Antu Markovića, govoreći na različitim mestima kako Jugoslavija ulazi u etničku, a ne tako potrebnu buržoasku revoluciju. Ne bih želio da neko pomisli kako sam ljubitelj srednje klase, naprotiv, lično mi se gadi, ali uspijevam da shvatim kako ona u političkom životu svake civilizovane države igra odlučujuću ulogu. Barem na političkim izborima. Kada je londonski "Independent" komentarisao pobjedu HDZ u Hrvatskoj, ponovo je protestantski njuh bio nepogrešiv u procjeni: za Tuđmana i njegov klero-nacionalni pokret su glasali radnici iz Dubrave razočarani u komunizam. Dakle, opet radnici, a ne srednja klasa koja svuda gdje politički život uistinu postoji igra odlučujuću izbornu ulogu. Zato je smiješno kada u verbalnom medijskom ratu između Zagreba i Ljubljane sa jedne i Beograda sa druge strane ovi prvi ovim drugima šalju lekcije iz

demokratije. Da li je to logično iako je činjenica da u Srbiji na vlasti jeste reformisana komunistička oligarhija. Ali ne zaboravimo, predsjednik Slovenije izuzev što je pokušao prefarbati zvijezdu u žuto nosi sa sobom težak komunistički kovčeg. Sve skupa postaje smiješno kada se sasvim dobro zna da demokratija i separatizam nisu nikada išli zajedno, niti idu zajedno, niti će ići zajedno. Kad mislim o Jugoslaviji, meni je u srcu Bosna, potresa me iznova i snažno to tragično antičko tlo u kome se vještački sudaraju Muslimani i Srbi. Tako sam, vraćajući se kući u Sarajevo, osjećao tu napetost i pokušavao je ublažiti, ne samo zbog toga što moje istočno-hercegovačko porijeklo govori o pradjedovima koji su, kao i preci Meše Selimovića, promijenili vjeru iz socijalnih razloga. Nisam pomišljao da, kao Meša Selimović, poslije 400 godina čekanja postanem Srbin. Ja sam srastao u bosansku maglu, prkos i eruptivnu snagu te multinacionalne kulture koja je odoljevala vojskama koje su harale po njoj hiljadama godina. Da li će napetost koja u Bosni vlada između Muslimana i Srba popustiti, ne znam, ali mi ostaje da se nadam.

Najveći bosanski pisac Meša Selimović o Muslimanima je pisao kao - ni dovoljno velikim da budu jezero, ni malim kao bara. Vremena su se promijenila i Muslimani jesu narod. Već taj nezgrapni način za naciju koji automatski pokriva i religiju i koji je teoretski i praktično prihvatljiv samo za bosanske Muslimane i nikoga drugog pruža mogućnost i Hrvatima i Srbima da uvijek sa njima operišu kao sa svojim.

Kod Muslimana postoji jedna apsurdna situacija, a ja kao neko ko je svojim bićem zainteresovan za bosanske Muslimane, jer u mojim venama teče izmiješana krv u kojoj, takođe, postoje orijentalna zrnca. Ja sam sklon tom čaršijskom rafinmanu koji bosanski Muslimani nose u sebi, a koji nemaju ni Srbi ni Hrvati. Slovence i ne pominjem jer sam se sa njima davno oprostio, ali kada mislim politički, na način na koji sam učen u Evropi, kada gledam u budućnost bosanskih Muslimana, dolazim do pitanja koje me najčešće opsega: kada bi se ispod njihovih nogu izvukao džamijski ćilim, bojim se da bi popadali kao snoplje. Šta onda misliti i kako se odnositi prema nekome čiji dio duše nosiš u sebi. S jedne strane znaš da politički život mora biti iznad kontrole religije, a s druge strane znaš kada bi se džamija povukla sa političke scene, najvjerovatnije da bi iščezao čitav narod. Jer krhka je i kontroverzna tek grupisana inteligencija bosanskih Muslimana i čini mi se da ne bi izdržala utakmicu sa jačima od sebe. I bojim se da za utakmicu u koju ulaze nisu dovoljno spremni. Bože, da li će bosanski Muslimani ostati neutralni u ovom ratu i otvoriti sebi vrata u građanski život?

I tako, dok tutnji rat u Hrvatskoj, ja se vozim njemačkim drumom na svom gastarbajterskom putu, idem kolima sa francuskom registracijom. Pokušavam preteći Nijemca. Otac moje žene, koji je preživio tri godine Jasenovca i drugih koncentracionih logora, kaže: "Poslije jednog dana u Jasenovcu u Boga ne mogu vjerovati." A ja mislim: "Bože, ako te ima, kaži da li je moguće da svaki rat u Jugoslaviji ima veze sa Nijemcima i Austrijom?" Znam da Vim Venders nema s tim nikakve veze, ali ovaj Nijemac što mi blokira put svojim automobilom toliko liči na raspjenušanu energiju bavarskog vojnika. Nema, dakle, preticanja Nijemca na njemačkom autoputu. Opet je tamo tijesno pa mi se, onoliko koliko volim Vendersa, ovaj mali Nijemac gadio.

Gadi se meni i gospodin Tuđman koji u Titovom konobarskom maniru mijenja odijela i najobičniji politički susret doživljava kao Bečki novogodišnji koncert, čak i kad ga vidim u vojničkom odijelu kada, neosjetljiv prema brojnim poginulim Hrvatima, podiže njihov ratni moral. Gledam ga i pitam se da li je fer da svaki put vlastitu slabost adresira na nekog drugog? Ja se gadim nad onim srbijanskim nacionalistom koji mi je slao ružna pisma, jer on, kao pravi divljak nije mogao ni poslije četiri stotine godina oprostiti mojim precima što su promijenili vjeru. Ja se gadim hrvatskog nacionaliste koga sretoh u Njujorku i pitam zašto su Hrvati onako frenetično pozdravljali Hitlera 1941, a on mikaže - branili smo se od Srba – a ja pri tom znam da se u postulatima pravoslavlja ne skriva ona žestoka krstaška koncentracija koju je katolički kler vijekovima provodio u Jugoslaviji. Zatim ga pitam, ne gledajući ga, kako je 1941, Zagreb dočekaao Hitlera kao oslobodioca, a 1945, isto tako partizane. Njegov odgovor: "Zato što smo mi Hrvati bili partizani". Znam sve o tome, partizani su 80 posto bili Srbi, a u jasenovački logor njemačka noga nikad nije kročila. Pogledam ga bez gađenja, osjećam samo prezir. Ja počinjem da se gadim i svog vlastitog, patetičnog jugoslovenstva koje očito ni u meni samom nema više mjesta. Jer moje jugoslovenstvo je raspeto između "tisućljetne težnje" katoličkih Hrvata za nezavisnošću i dvjestogodišnje težnje Srba za životom u zajedničkoj državi. Prvi, uvijek instrument katoličkog klera, a drugi nošen apstraktnom memorijom svetosavlja. Moje jugoslovenstvo se iscrpljuje u šekspirovskoj drami koja nema svog Šekspira.

I, na kraju, gdje je moja lična drama, vezana za tu zemlju, najizraženija? Prežalio sam onaj bagrem ispred malog stana u kojem sam živio sa ocem i majkom i osjećam da će bomba pasti na njega, prežalio sam i Slovence koji su započeli građanski rat u trenutku kad su izgubili ekonomske privilegije, i hrvatske nacionaliste koji opet vježbaju staru igru kopanja očiju i kidanja prstiju zarobljenicima. A da li sam i sam sebe prežalio? Svaki put kad sam pokušao da pomognem Jugoslaviji, mislio sam da je to narod i tu sam se prevario. A kako ozbiljan čovjek može stati iza cijelog naroda? Možda neko može, ali ja lično često ne mogu da stojim ni iza vlastitih postupaka, a kako tek iza onoga što se u Jugoslaviji zove narod, iza kojeg se kriju beštije, koljači, lupeži i probisvjeti, a tek poneki čovjek.